

Kristendom og islam – fiender eller frender? Hva viser historien?

TOR S. OLBERG

Noe av det første som treffer en kristen når han skal forsøke å få en historisk oversikt over forholdet mellom kristendommen og islam, er at den kristendom han er en del av, bare blir en sektor blant de mange former for kristendom som islam har møtt gjennom 1400 år.

På 600-tallet utgjorde de fleste kristne en samlet kirke, som senere delte seg i den romersk katolske, de østlige ortodokse og de protestantiske kirkesamfunn.

Men det var viktige grupper av kristne som gjennom anklagen om heresi var uønsket innenfor - og derved henvist til et liv utenfor moderkirken. Jeg tenker på de grupper av kristne som fikk navnet monofysitter, de vest-syriske jakobitter og koptere, og de vi kaller nestorianere, de øst-syriske kristne.

De fleste av de kristne som først stiftet bekjentskap med islam, som «dhimmier», såkalte «beskyttede minoriteter» i Egypt, Syria, Irak og selve den arabiske halvøy, tilhørte trolig disse heresistemplede gruppene. Og helt til i dag lever disse kristne i vår norske vesteuropeiske bevissthet stort sett en nesten anonym tilværelse, nettopp disse kristne som kunne tilført vårt tema en egen tradisjonsrik opplevelsesfylde.

Noe liknende det som nettopp er sagt om hvilke *kristne* historiske representanter som ikke slipper til i kveld, kan sies angående islam, for den totale historie som ligger i vårt emne kan umulig skrives.

Dermed kommer jeg til emnet fra et nordeuropeisk ståsted for å rette lyset på enkelte personer, episoder og holdninger som har formet forholdet mellom kristne og muslimer, etterhvert med en fokusering på det europeiske området.

Kristne møter kristne som møter muslimer

For å få en riktigere forståelse av de første møter mellom islam og kristendommen er det nødvendig for de kristne å være klar over følgende:

For det første: Kristendommen var nært knyttet til det politiske bysantinske riket i form av dens status som rikets offisielle religion. Hadde befolkningen rundt Mekka blitt kristne, ville de uungåelig ha blitt bysantinske undersåtter på en eller annen måte, noe de på grunn av sine handelsinteresser både i øst og vest ville sett på som uheldig.

For det andre: Den offisielle greske teologi, slik den var blitt definert på de økumeniske konsiler, var blitt altfor abstrakt og lå derfor utenfor legmannens forståelse. Dette medførte at langt de fleste kristne som de tidligere muslimer kunne treffe på, var ute av stand til å forklare den subtile teologien som lå bak den offisielle lære.

For det tredje: Det at den delen av kirken som ble anerkjent som rikets offisielle religion, avviste fellesskapet med koptere, jakobitter, nestorianere og andre suspekterte grupper, førte utvilsomt til at mange av disse kirkers og gruppers medlemmer gikk over til islam når mulighetene og anledningene var tilstede.

Islams forståelse av seg selv i dens forhold til tidligere religioner

Koranens utsagn om Jesus føyer ham inn i rekken av tidligere profeter. Jesus kom for å stadfeste Loven (Tawrat) gitt til Moses og var selv mottager av en guddommelig bok, Injil (Sure 3, 43f). Samtidig peker Jesus ut over seg selv ved å forutsi at etter ham skal det komme en annen talsmann, som blir forstått å være Mohammed. Mohammed blir i Koranen beskrevet som «profetenes Segl» (Sure 33, 40). Dette blir nå universelt tolket av muslimene slik at Mohammed er den siste av profetene, den universelle og endegyldige, og at det etter ham ikke vil være behov for og derfor ikke komme noen ny profet.

Alle tidligere åpenbarte bøker, som alle opprinnelig har den samme kilde i Guds vilje, inkludert de som eksisterer i dag, blir generelt sett på som så alvorlig forandret fra slik de opprinnelig ble gitt av Gud, at det kun er Koranen som har posisjon som uforfalsket og derved pålitelig guddomsskrift. Oppfordringen i Koranen til Mohammed om å søke bekreftelse for egne åpenbaringer i tidligere skrifter (Sure 10, 94), dvs. å lese Bibelen, blir av muslimer sett på som nærmest en overflødig unødvendighet fordi de i Koranen har det de trenger av Guds veiledning.

Islam, representert ved Koranen og Profetens Sunnah, inneholder derfor alle vesentlige religiøse og moralske sannheter for menneske-

heten fra begynnelsen til tidens ende. Islam, slik det ble uttrykt gjennom Mohammed og hans, i første rekke arabiske, ummah (religiøst samfunn), er nok et etterkristelig fenomen. Men like fullt hevder islam at denne form er det fullkomne uttrykk for den uforanderlige religion som eksisterer hos Gud (Sure 3, 17) og som han har meddelt alle folkeslag gjennom de sendebud og profeter som Han til enhver tid har sendt.

Denne forståelse har gjennom hele deres 1400 år lange gjensidige historie preget islams holdning til kristendommen på godt og ondt.

Islamsk kolonialisme

Da Mohammed døde i 632, kontrollerte den gryende islamske staten sammen med sine allierte arabiske klaner det medte av den arabiske halvøy. Under den andre kalifen Omar (634–44) begynte en rask og storstilt ekspansjon som varte i litt over hundre år. Mot slutten av Ommayyade-dynastiet (som varte fra 661 til 750) kontrollerte muslimene det meste av Spania i vest, hele Nord-Afrika fra Marokko til Egypt. Nordover hadde de okkupert Syria, men hadde ikke greid å slå seg ned permanent i Lille-Asia på grunn av motangrep fra de bysantinske styrker. Østover hadde det sassanidiske (persiske) riket raskt gått til grunne, og muslimene feid gjennom Irak og Iran videre til Sentral-Asia (Bokhara og Samarkand) til Punjab.

Islam som religion spredde seg videre med tiden, men den utbredelsen tok ikke i samme grad form av territorial ekspansjon og var i tillegg mer sporadisk.

I vårt århundre har flere muslimske apologeter anklaget det kristne Europa for de kolonialiseringforetak med den følgende kulturimperialisme enkelte land satte i verk i løpet av de siste århundrer. Samtidig hevdes det at den islamske ekspansjon *ikke* var kolonialistisk, siden det *primære* mål for muslimene ikke var territorialt, men å bringe fordelene ved den islamske religion og samfunnsstyre til de folk som fremdeles befant seg utenfor den islamske sfære.

Et slikt syn stemmer ikke med de arabiske historiske kilder. Det synes klart at de militære ekspedisjoner som førte til den territoriale ekspansjon under islamsk herredømme, i første rekke var streiftog i søken etter hærfang. At overbevisningen om å eie den sanne gudsåpenbaring i en nokså vantro verden også var en drifkraft til ekspansjonen, synes tilforlatelig.

Religionsfrihet og presset til omvendelse

Da islam var et arabisk privilegiesymbol i erobrede områder, var det få som ønsket å omvende andre og derved dele privilegiene med flere enn nødvendig. Det var en sterk overbevisning om at siden Mohammed hadde vært arabernes profet, skulle alle arabere være muslimer. Hedske arabere ble ikke godtatt, mens kristne beduin-arabere, som ikke ble klassifisert som dhimmier, var under sterkt press – uoffisielt – om å bli muslimer, noe de alle med tiden ble.

Andre bofaste kristne (og jødiske) arabere på den arabiske halvøy ble tvangsforflyttet til okkuperte områder på tross av at de tilhørte de beskyttede folkegruppene. Men denne idé om at hele Arabia skulle være fri for vantrø, ble ikke konsekvent gjennomført. Den oppfatningen som allikevel ble stående, like til i dag, er at ingen ikke-muslimer skal få tilgang til de nære områder rundt de islamske sentralstedene Mekka og Medina.

Kristne generelt, som «ahl-el-kitab», et folk som har fått en nedskrevet bok fra Gud gjennom en av hans profeter, hadde rett til å praktisere og videreføre sin religionsutøvelse innenfor sine egne samfunn.

Forholdet mellom det islamske og kristne religionssamfunn ble helt fra starten av også regulert slik at en kristen kvinne kunne ekte en muslimsk mann, men en muslimsk kvinne kunne ikke inngå ekteskap med en kristen mann. Dette henger i særdeleshet sammen med at religionsoppdragelsen av ekteparets barn skal følge mannens religion, dvs. islam.

I løpet av det første hundreår etter Mohammeds død, innenfor Omayyade-perioden, hendte det at enkelte av de fromme muslimer søkte å få i stand omvendelser i så stort omfang som mulig, en holdning som harmonerte med Mohammeds egen. Det ble gjengs at biografiene til velkjente muslimske predikanter skrøt av de store antall vantrø som vedkommende hadde omvendt ved sin forkynnelse. Men det var egentlig få som lagde seg en karriere av å omvende vantrø. Omvendelsene kom som regel som biprodukt av muslimenes generelle forkynnelse av islam som folk fikk høre enten ved spesiell innbydelse eller på grunn av egen nysgjerrighet. Det fantes på denne tiden ingen sentralt organisert og finansielt fundamentert misjonsvirksomhet. Men en del sufier er kjent for å ha vandret misjonerende omkring i områder hvor det allerede fantes en liten gruppe av muslimer som kunne gi dem det daglige brød.

Det var i hovedsak to veier konvertittene kom til islam på. Den ene var på grunn av muslimenes appell til menneskets bruk av sin forstand. Argumentene var enkle og rett på sak, og søkte å fremstille kristendommen som ulogisk og inkonsekvent ved å fremholde islams grunnleggende monoteistiske og unitariske posisjon.

Den andre veien konvertittene kom til islam på, var gjennom sosiale forhold. Sosiale påtrykk var mange og forskjellige. Et av de oftest nevnte er omvendelse til islam på grunn av ekteskap med en muslim. Men et slikt ekteskap ble som oftest inngått som en del av et videre sosialt engasjement.

Det som tydeligst har gjort det gjensidige forholdet mellom islam og kristendommen vanskelig, har vært den islamske samfunnsoppfatning som er uttrykt i den skarpe forskrift mot frafall, nemlig at den som åpent avsverger islam, må dø. Det er vanskelig å få en historisk oversikt over hvor konsekvent denne regel er blitt effektivt, delvis fordi de fleste muslimer ikke synes å ha hatt et strekt nok ønske om å forlate islam, delvis fordi slike episoder har vært søkt holdt skjult. Men at muslimer som er blitt kristne, har lidd for sin nye tros skyld, ja gjør det i våre dager, er ikke til å skjule. At slike situasjoner også forekom når det gjaldt overgang fra kristendom til islam, er på den annen side heller ikke ukjent.

Den islamske historieskriveren Tabari forteller at kristne, på både den abbasidiske kalif Harons og al-Motawakkils tid, henholdsvis på begynnelsen og midten av 800-tallet, ble pålagt å merke sine hus med djvelskulpturer og sine klær med gule tøybiter. De kristne fikk kun ri på muldyr og esler, og deres vitneutsagn mot en muslim var ikke gyldig i retten. Kirkebygninger som enten lå i muslimske grenseområder eller som var blitt reist etter den muslimske maktovertagelse, ble revet ned.

Fra tid til annen forekom det større forfølgelser av kristne i en by eller innen et større område. En av de mest kjente skjedde under den fatimidske kalif al-Hakim i Egypt (996–1021), da ikke-muslimer måtte gå over til islam eller gå i landflyktighet.

Ved slike tilfeller utfylte en populistisk mobbing utført av muslimske medborgere den mer offisielle undertrykkelse. Enkelte ganger, når en slik kriseperiode var over, ble de som var presset inn i islam, gitt anledning til å vende tilbake til kristendommen. Denne anledningen kunne enten bli gjort bruk av, eller disse omvendte kristne dannet en egen utpreget gruppe, ved utad å fremstille seg som muslimer, mens de innad opprettholdt sin tilknytning til kristendommen og unngikk giftemål med andre muslimer.

Denne type mobbing og forfølgelse skjedde også senere, oftest på steder hvor størstedelen av befolkningen allerede var muslimer, og ikke-muslimene utgjorde minoriteter, slik en majoritet alltid kan mistenkeliggjøre en minoritet.

Men slike massakrer som den kristne majoriteten i Europa gjennomførte overfor sin jødiske minoritet, finner en vanskelig parallell til innenfor de muslimske samfunn.

Kristen apologetikk og muslimsk polemikk

Den ortodokse kirkes store lærefader Johannes av Damaskus (ca. 655–749) levde i Syria under muslimsk herredømme. Hans farfar skal ha overgitt Damaskus til de muslimske erobrerne i 635, og hans slekt var antagelig av arabisk opprinnelse. Som sine forfedre var Johannes embedsmann og arbeidet i kalifens tjeneste, inntil han som moden mann trakk seg tilbake til et kloster i Jerusalem. Johannes har sikkert behersket arabisk språk, og hans omtale av islam viser førstehånds kjennskap til Koranen.

Johannes tolket islam utfra Det gamle testamentets tale til Ismael, Abrahams etterkommer gjennom tjenestekvinnen Hagar (1. Mos. 16). Islam var dermed et frafall og et kjetteri. Og sitt verk om de forskjellige kjetterier i kirkens historie avslutter han med den nyeste, nemlig ismaelittenes vranglære. Denne oppfatningen av islam som en kristen vranglære fikk avgjørende betydning for den senere polemikk og dialog fra kirkens side.

Johannes ville ikke anerkjenne Mohammed som profet, fordi kallelsen ikke er pålitelig bevitnet. Koranen kan ikke være inspirert av Gud, fordi den er full av feil, noe som han påviser ved sammenlikning med Det gamle testamente og Det nye testamente. Som Mohammed var en falsk profet, er islam en falsk religion, i og med at den avviser Guds treenighet og benekter Kristi guddommelige natur.

Johannes oppsummerer med å si at Mohammed fikk sin lære om Guds enhet fra jødene, læren om at Ordet, dvs. Kristus er skapt, fra arianerne og læren om at Jesus ikke er Guds sønn, men Marias sønn, fra nestorianerne.

En annen tidlig kristen apologet var Timoteus, overhodet for nestorianerne i Irak. Han hadde en to dagers samtale med den abbasidiske kalif al-Mahdi i år 781. Denne dialogen, hvor kalifen for det meste stiller spørsmålene og Timoteus svarer, inneholder de fleste kjente samtalemener mellom islam og kristendommen, som: fikk Gud sønnen Jesus med Maria, det evige kan ikke bli født i tid og rom, det er uverdigg å kalle Gud (ved Jesus) en tjener, de kristne har forandret Skriften, og Mohammed er nevnt i evangeliet.

Historien kjenner også til en brevveksling mellom muslimen Abd-Allah ibn Ismail al-Hashimi og den kristne nestorianeren Abd-al-Masih ibn Ishaq al-Kindi i kalifen al-Ma'muns tid (813–33).

Antikristelig polemikk

Den velkjente muslimske forfatteren al-Jahiz (d. 868) forfattet et skrift han kalte Radd an-Nasara, »Gjendrivelse av de kristne».

Blant muslimske forfattere av teologiske verker med nedtegnelser mot kristendommen kan nevnes Ashari teologene al-Baqillani (d. 1013) og al-Juwaini (d. 1085).

I det islamske Spania i det ellefte århundre kom det ut en bok som er av stor betydning for forståelsen av den muslimske anti-kristelige polemikk. Dette er boken *Kitab al-Fisal* av Ibn-Hazm (d. 1064). Her gjendriver han sentrale læresetninger både hos ikke-muslimske filosofer, muslimske heretiske sekter så vel som jødiske og kristne.

Ibn-Hazm bruker all sin kunnskap for å sette frem det som etter hans mening er en knusende gjendrivelse av den kristne lære. Men ved en gjennomlesning blir det klart at selv om Ibn-Hazm har en bedre kjennskap til kristendommen enn de fleste muslimer på hans tid, så fremviser han ingen interesse for å nå en dypere kunnskap om den kristne religion. Han er i stedet interessert i å forsvare den islamske tro og den oppfatning av kristendommen som man finner i Koranen og dens senere utlegninger.

Som et eksempel på en form for *dialog* fra islams side står Al-Ghazzali (1058–1111) fra Bagdads skrift mot Jesu guddommelige natur. På samme måte som de kristne apologeter og polemikere tok sitt utgangspunkt i Koranen, bygger Al-Ghazzali sin argumentasjon på nytestamentlige tekster. Han vil vise at Jesus oppfattet seg selv som menneske utvalgt av Gud, altså som en profet i samsvar med Koranens lære. Den kristne treenighet søker han å tolke i positiv, dvs. i mono-teistisk retning. Han vil vise at de tre personer ikke er annet enn tre aspekter av det guddommelige vesen, den ene Gud. Tanken er at hvis de kristne ikke er rett-troende, så kommer dette av at de forvansker sin egen skrift, så lenge de ikke forstår denne i lys av den korrigerende og fullkomne åpenbaring som Koranen er.

En holdning til kristendommen som en må kalle mer objektiv finner vi hos nok en Ashari teolog, Ash-Shahrastani (d. 1153), som lik al-Ghazzali også var vel bevandret i filosofien. Men selv om vi ikke kan annet enn beundre Ash-Shahrastani for hans holdning, kommer man allikevel til at det ikke foreligger noen tegn på at den førte til en endring i den tradisjonelle islamske forståelsen av kristendommen.

Det bildet man danner seg på grunnlag av all denne polemiske og apologetiske litteratur, er to religionssamfunn som stort sett taler forbi hverandre. De taler ikke til hverandre, men forholder seg til den forståelse de begge har dannet seg av hverandre. Denne forståelse er først og fremst dannet utifra fortolkningen av deres respektive hellige skrifter og dernest utilfredstillende få faktiske opplysninger om hverandre. Der slike opplysninger faktisk forelå, førte dette ikke til en adekvat revisjon av de til da forutinntatte holdninger.

Langt de færreste muslimer i de områder hvor de utgjorde det dominerende religionssamfunn, kan sies å ha vist en tilnærmet fordomsfri interesse for mindretallets religion. Og kun få av de muslimske intellektuelle historien kjenner navnet på, gikk så langt at de for alvor studerte de kristnes skrifter og andre av deres dokumenter.

De kristne, som minoriteter, synes først og fremst å ha vært opptatt av å forsvare seg selv overfor det sosiale og det stadig økende intellektuelle press de følte seg utsatt for. Denne isolasjonen ble ikke følt mindre ved at de allerede var stempelt som vranglærere av det kristensamfunn de historisk hørte til. Slik ble mye av deres energi vendt innover og gikk med til å overleve og til å unngå total assimilasjon.

Islam og den europeiske middelalder

Islams eksistens var et av de mest konsekvensrike problemer for kristendommen i den europeiske middelalder. Som et *praktisk problem* ropte det på handling og derved en avklaring blant følgende alternativer: korstog, omvendelse, handelssamkvem, sameksistens.

Som et *teologisk problem* kalte islam stadig på et eller annet svar angående mysteriet rundt dens eksistens. Hva var dens rolle i forsynets historie? Var dette et symptom på de siste tider? Et trinn i den kristne utvikling? Et kjetteri, et skisma eller en ny religion? Var dette djevel- eller menneskeverk? En parodi på kristendommen eller et tankesystem som fortjente å bli behandlet med respekt?

Det var vanskelig å avgjøre. Og før man kunne komme til en avgjørelse, var det nødvendig å kjenne til fakta, noe som var vanskelig å få tak i. Og kunnskap ble gjort ennå vanskeligere av forutinntatte holdninger sammen med et sterkt ønske om ikke å vite, av frykt for besudling.

Islams permanente tilstedeværelse i Europa siden 711 gjorde de kristne urolige fordi de hverken hadde adgang til muslimenes rådslagninger eller deres motiver. Vesten kunne ikke få hjelp fra antikken til å forstå islam og heller ingen trøst fra samtiden. Den nærmeste intellektuelle parallellen var jødene og deres jødedom. De kristne tenkere hadde et vell av oppsamlet materiale til forsvar overfor det jødiske spørsmål, og deres økomiske og sosiale underlegenhet oppmuntret til en nedlatende holdning.

Men islam avviste hardnakket en slik behandling. Islam var overmåtelig fremgangsrik. Og for å komplisere bildet av verdslig suksess, var islam i besittelse av en betydelig intellektuell kapasitet.

Vesteropisk kristendom og islam representerte ikke bare to for-

skjellige religiøse systemer. De representerte samfunn som var forskjellige på nesten alle områder. Innenfor det meste av den europeiske tidlige middelalder og over det meste av dets områder fremviser Vest-Europa et samfunnssystem hvis hovedkomponenter var landbruk, føydalisme og klostervesen. På samme tid fremviste islam sin styrke i store byer, rike herskerhoff og lange kommunikasjonslinjer.

Et raskt historisk øyekast viser oss at kristningen av England og islamiseringen av araberne skjedde samtidig. Kristendommens bevegelse nordover og omvendelsen av engleenderne var en langsommere prosess enn veksten av islam og de arabiske muslimers underleggelse av området fra Spania i vest, gjennom Nord-Afrika, Midtøsten til det nåværende Pakistan i øst.

Mens kristendommen ble båret til et folk som ble mottager av en hel kulturell og intellektuell utvikling, brakte araberne islam, i det store og hele Koranen og det arabiske språk, til en klassisk verden, til veletablerte og tradisjonsrike religiøse og litterære sivilisasjoner.

Da den antikke verden gikk i stykker, ble islam hovedarvingen til grekernes vitenskap og filosofi, mens barbarernes vesten satt tilbake med litteraturarven fra Rom.

I perioden mellom 700–1100 e.Kr. var kunnskapen de fleste kristne i sentrale deler av Vest-Europa hadde om islam som religion nesten lik null. For dem var de arabiske muslimer bare en av flere inntrengere som truet deres eksistens, og de hadde ingen interesse i å skille den primitive gudsdyrkelsen til skandinaviske vikinger, slaver og magyarer fra muslimenes monoteisme.

I de sentrale deler av det europeiske kontinent var noen få opptatt med å bruke bibelsk eksegese til å forklare, og dermed innordne for seg selv, opprinnelsen til muslimene som etterkommere av Hagar.

I Europas sørlige deler, i særdeleshet i Spania hvor kristne hadde stiftet direkte bekjentskap med de muslimske erobrerne, var man mindre opptatt av bibelsk historie, og søkte heller til den bibelske apokalyptiske profeti for å forstå islam og tyde sin egen og den verdenshistoriske tidsalder. Disse kristne kunne lite om islam, ikke fordi de var fjernt fra den, men fordi de var midt oppe i den og de ønsket ikke å vite. De valgte heller å hente sin kunnskap om denne «Mahommet» fra de sparsomme latinske kilder de kunne finne i det kristne Navarra enn fra selve kilden som de hadde tilgjengelig i Koranen og deres muslimske samtidige. Disse kristne flyktet fra islamsk omfavelse, og det var lite sannsynlig at de på denne tiden ville søke kunnskap hos den islam de flyktet fra.

Det første korstog

Forholdet mellom kristendom og islam forandret seg markant med det første korstog (1095–99). Begynnelsen av det 11. århundre hadde vist tegn til en gryende politisk optimisme i Sørvest-Europa.

Fra 1008 var det ingen sentralregjering som styrte det muslimske Al-Andalus. Fra 1009 og til rundt 1091 var det til tider så mange som tretti mer eller mindre egenrådige herskere i det muslimske Spania. Dette sammenbrudd av muslimsk styre gav en del kristne fyrster i Nordvest-Spania muligheten til å gjøre seg fri og utvide de territorier de kontrollerte. Deres store militære suksess var erobringen av Toledo i 1085.

På det religiøse plan bar kristendommen på kontinentet i det 11. århundre preg av voksende reforminteresse. Reformvennlige kirkeledere ble inspirert av Cluny-bevegelsen. Og fra klostre i Lorraine og Nord-Italia kom reformister som kom til å bestemme pavens politiske kurs fra ca. 1050.

Spesielt Cluny-bevegelsen kom til å spille en viktig samfunnsmessig rolle. Føydalsamfunnet har vært karakterisert som et voldssamfunn. Side om side med munkenes bevissthet om å være utlevert til dette voldssamfunn hvor de er kalt til tålmodig å etterligne Kristi lidelser, står oppfatningen om det fullkomne liv som en krigstjeneste hos Kristus, den sanne *hærfører*.

Gjennom sin tålmodighet står munken som den rake motsetning til føydalsamfunnets krigerideal. Men samtidig ser cluniacenserne på seg selv som Kristi sanne soldater som i bønnen utkjemper en hellig krig mot alle Kristi fiender. Gjennom bønn og askese kunne munkene yte et viktig bidrag til å gjenopprette Guds rettferdighet på jord. Denne forståelsen førte i sin tid til at cluniacenserne søkte å anvende tanken om en Kristi militans på livet også utenfor klostermurene.

I løpet av det 10. og 11. århundre er Cluny-bevegelsen engasjert forkjemper for et stortilt forsøk på å forplikte nettopp krigerstanden på de grunnleggende krav om rettferdighet og å ordne den som en slags politistyrke *innenfor kristenheten*.

Det ble videre lagt vekt på en personlig ansvarlig fromhet. Sentralt her var kravet om at en skulle bekjenne sine synder for en prest for å få syndsforlatelse, en arv fra botspraksisen i den iredeltiske kirke. Denne botspraksis var på kontinentet blitt innskjerpet slik at alle skulle gå til skrifte minst en gang i året. Og eksempelvis etter slaget ved Hastings i 1066 ble soldatene i William Erobrerens hær pålagt å gjøre bot for de dødsfall de var årsak til.

To viktige forestillinger var knyttet til botssakramentet. Synd med-

førte for det første ikke bare en usynlig skyld overfor Gud, som en kunne få tilgivelse for dersom en gikk til skrifte. En forestilte seg at synden også så å si hadde en «usynlig» side. Den var et innbrudd i tilværelsen fra en demonisk makt som forstyrret Guds ordning og som kunne og skulle drives tilbake gjennom aktive motytelser fra menneskets side. Botsbøkene inneholdt strenge forskrifter vedrørende den godtgjørelse som skulle oppveie syndestraffene.

Dette danner den teologiske bakgrunnen for at pave Urban 2. i 1095 gav løfte om at de som ble med på korstog kunne regne med at denne deltagelse skulle oppveie de botsgjeringer som de var blitt pålagt. Dermed kunne korsfarerne møte døden i forvisningen om at alle deres syndestraffer var ettergitt.

I tillegg kom pave Gregor 7.s (1073–85) proklamasjon om at det ikke var syndig å kjempe i en rettferdig krig for å gjenopprette en rett kristelig samfunnsorden, nei, det var snarere fortjenestefullt. En ny holdning til krig var innført.

Den generelle holdningen som gjorde seg gjeldende mot slutten av det 11. århundre var at det århundre som hadde begynt med drømmen om at hele verden skulle legges under kristenheten, født i begeistring over den vellykkede gjenerobringen av deler av Spania fra maurerne, hadde utviklet seg i nedslående retning. Kristenhetens herredømme i verden hadde slått flere sprekker. Keiserrike og pave stol hadde engasjert seg i en strid som skulle komme til å bli langvarig. Og på det internasjonale kirkeplan var et forsøk på å gjenforene den latinske og den ortodokse kirke falt i fisk i 1054.

I 1071 led bysantinerne et grundig nederlag for de turkomanske seldsjukmuslimene i slaget ved Manzikert, og måtte trekke seg tilbake fra Lille-Asia. Den bysantinske keiser hadde appellert til paven om hjelp, muligens i håp om at den ville komme i form av leiesoldater. I 1076 kom Jerusalem under direkte styre av den tyrkiske emir, Malikshah (1072–92), som etter sigende gjorde det ekstra vanskelig for de kristne pilgrimmer.

Dette var i sannhet nedslående realpolitiske nyheter. Men historien skulle allikevel vise at den drøm som var født i Spania i vest, skulle allikevel i hele 200 år være sterk nok til å rive mennesker av alle samfunnslag med seg på en ferd mot øst.

Virkningene av korstogene

Virkningene av korstogene gjennomrystet det europeiske samfunnet og bidro vesentlig til dets forandring. I korsfarernes kjølvann blomstret

handelen, og kulturbildet ble annerledes. Men for de kristne i Vest-Europa brakte ikke dette kunnskap om islam. Snarere det motsatte. Den tidligste miliære fremgang i det første korstog oppmuntret ikke til andre umiddelbare reaksjoner enn triumf og nedlatenhet (jfr. den første fase av Golfkrigen). Men denne hendelse medførte at islam og dens profet ble velkjente begreper i vesten. Fra 1120 hadde hvermann i vest et bilde av hva islam sto for og hvem Mohammed var. Forestillingsbildet var krystallklart, men kunnskap var det ikke (jfr. forestillingen av Khomeini som «den sanne muslim»).

Og den militære suksessen, som ble oppfattet som bekreftelsen på ropet «Gud vil det», slo fryktelig tilbake på paven og kirken da det andre korstoget (1147–49), som abbeden i klosteret Clairvaux, den hellige Bernhard, hadde satt seg i spissen for å få istand, endte med et mislykket forsøk på å erobre Damaskus. Mange som hadde trodd at dette var Guds vilje, ble tvunget til å tenke om igjen. Og om litt meldte tvilen seg: Er dette virkelig den gudsfrykt vår Herre har behag i? Her pekte Frans av Assisi på en annen vei da han i 1219 drog østover på sitt «korstog» – ikke med sverd, men med evangeliets ord. Selv om hans misjonsreise ikke fikk de tilsiktete resultater, hadde reisen dog den store betydning at den gjorde misjonsarbeide til en plikt for fransiskanerne.

Petrus Venerabilis

Allerede Petrus Venerabilis, Benediktiner-abbeden i Cluny, som døde i 1156 hadde uttalt: «Islam overvinnes ikke med våpen, men med ånd og kjærlighet».

Fra midten av det 12. århundre begynner et mer rasjonelt syn på islam å ta form og spre seg. Og en nødvendig forutsetning for et mer rasjonelt studium av islam var Koranteksten, mente Petrus, som i 1143 hadde tatt initiativet til å få Koranen oversatt til latin, sammen med flere andre kildeskrifter om islam. Året før hadde han foretatt en lengere reise i nordre Spania.

Formålet var å gi de kristne som levet i kontakt med muslimer, innsikt i islam, for at de kunne forsvare seg mot uheldig innflytelse. Dernest ønsket han å legge grunnlaget for misjon blant de vantro. For som sin store forløper, Johannes av Damaskus, så Peter islam som et kristent kjetteri, det siste og det største blant dem, og det eneste som ennå ikke var besvart og derved fordrevet.

Hovedpoenget for Petrus var å argumentere i stedet for å slåss. Men denne framgangsmåten vant ikke den minste gjenklang i Europa i hans samtid. I grenselandet hvor de to religioner møttes, var det alltid noen

konvertitter som gikk i begge retninger, men de var aldri så mange at de foruroliget den latinske kristenhet.

Derfor ble abbedens syn og forslag om at studiet av islam må tas på alvor, ikke fulgt opp. På samme vis gikk det med hans håp om å komme i samtaler med muslimer for å påvise Koranens åpenbare svakheter, for derved å omvende noen, fordi hans forklaringer forble utilgjengelig for de aller fleste muslimer, nedgravet som de var i det latinske språks dunkelhet.

Ved Petrus Venerabilis' død hadde også den militære situasjonen i Midtøsten blitt forandret. Zengi, guvernøren i Mosul, hadde i 1144 gjenerobret Edessa fra de kristne. Hans nevø, Salah ed-Din, kjent i vesten som Saladin, gjorde det til sin oppgave å kaste de kristne på sjøen. I 1187 tok han Jerusalem tilbake, og de kristne var like langt. På det personlige planet forble Saladin i vennlig kontakt med enkelte kristne, i alle fall for en tid, men selv ikke denne mannens holdning overfor kristne førte til at de to religionssamfunn fikk et riktigere bilde av hverandre.

Et liknende eksempel har vi i keiser Fredrik 2. Han hadde en grundig kjennskap til arabisk språk og kultur fra sin oppvekst på Sicilia. Han kom i meget vennskapelige forhandlinger med sultanen av Egypt om kontrollen av Jerusalem på sitt korstog i 1202. Begge møtte mange vondord fra sine respektive trosfeller for sitt vennskap og pragmatiske holdninger og konfliktløsninger.

Mongolene og en ny verdenssituasjon

Hundre år senere herjet Djengis-khan og mongolene de islamske riker i øst. Den arabisk islamske kultur ble rammet av et dødbringende slag da en av Djengis-khans sønner, Hulegu, inntok og plyndret Bagdad i 1258. For de kristne i Europa var nok mongolene fryktelige, men sett ut i fra deres geografiske posisjon var islam mer i faresonen enn kristendommen, i alle fall for øyeblikket. En viss optimisme kunne man tillate seg, slik på avstand.

Mongolenes erobringer og rapporter fra enkelte oppdagelsesreisende i øst gav flere impulser og nye perspektiv til de kristne i Europa.

- 1 Dette utvidet deres geografiske horisont betraktelig.
- 2 Det øket drastisk tallet på folk man nå visste eksisterte i verden.
- 3 Tallet på ikke-troende ble alarmerende.
- 4 De kristne måtte innse at de faktisk var i mindretall i verden.

«De kristne er bare et fåtall, hele jordens overflate er full av vantro, og ingen kan vise dem sannheten,» skrev engelskmannen Roger Bacon (d. 1292).

Men det var to andre forhold som også kom fram:

- 1 En av de første resultater av en slik nyhetskontakt var en uventet grad av enighet, tross alt, mellom kristendom og islam.
- 2 Man «gjenoppdaget» et stort antall «primitive» kristne som Vesten på lange tider ikke hadde hatt noe kjennskap til.

Med den nyvunne kjennskap til aristotelisk filosofi som Europa hadde fått via hovedsakelig jødiske oversettelser (i Toledo) av muslimske verker, ble besittelsen av en felles filosofisk metode det nye bånd mellom islam og Vesten. Optimismen steg.

Roger Bacon innså at krigføring overfor muslimene var nytteløst. Det som trengtes, var forkynnelse av evangeliet. Men forkynnelse må bygge på kunnskap om de ikke-troendes språk og skrifter. Vi er tilbake ved Petrus Venerabilis' utgangspunkt. Men Bacons syn gikk videre. Han ville legge grunnlaget for en teologisk dialog med de arabiske lærde, som en fortsettelse av den filosofiske dialog som skolastikken var et resultat av. Men Bacons idéer fikk ikke gjennomslag pga. samtidens manglende anerkjennelse av hans arbeid.

Thomas Aquinas

I dette tidsrom levde også en av kirkehistoriens store personligheter, Thomas av Aquinas (1225–74). Thomas bedrev ikke direkte studier av islam. Men han så det som en oppgave å bekjempe det han oppfattet som uriktig i den islamske tro. Han så også et behov for å presentere den kristne tro på en rasjonell måte. Hans verk *Summa contra gentiles*, en tekstbok for misjonærer, var delvis skrevet med islam i tankene. Det var også skriftet *De rationibus fidei contra Saracenos, Graecos et Armenos*. Fra disse og andre av hans verker får vi et bidrag til den tids kristne forestilling om islam. En forestilling som kom til å inneha en sentral plass i deler av europeisk tenkning til langt inn i det nittende århundre.

Noen punkter må trekkes fram:

- 1 Islam er en løgn og en bevisst forvrengning av sannheten. Noe av det Mohammed forkynte var sant, men han blandet det med forvrengninger at Det gamle og Det nye testamente. Hans forkynnelse ble ikke understøttet med mirakler.
- 2 Utbredningen av hans religion vant fram ved en kombinasjon av løfter om paradisiske seksuelle fornøyer og bruk av makt og vold.
- 3 Islam er en lovreligion og på samme tid en nytelsesreligion.
- 4 Mohammed er en falsk profet og Antikrist.

Med en slik intellektuell kapasitet på laget skulle man forvente at islam

lar seg døpe, vil pave Pius anerkjenne ham som keiser i øst, og derved bli sin tids mektigste hersker. Men denne storstilte planen ble ikke virkeliggjort. Det er fortsatt karakteristisk for den kristne holdning til islam at Pius parallelt med dialogforsøk, gjennom hele sitt pontifikat ivret for korstog mot tyrkerne. Og til tross for at Cusanus rent prinsipielt tok avstand fra troskrig, hadde han understøttet pavens forberedelser.

Denne spenning mellom krig, polemikk og dialog kjennetegner kirkenes forhold til islam helt til tyrkerne to hundre år senere ble definitivt overvunnet. Da var dialog ikke lenger nødvendig for kristenhetens overlevelse i Europa.

For i det 14. århundre hadde muslimske styrker igjen satt seg i bevegelse. De trengte dypere inn i Asia, til India. Men de truet også Europa. I 1389 falt Serbia for tyrkernes ekspansjon, og ved århundrets slutt var de herrer på Balkan, unntatt over Bosnia og Albania. 1453 falt Konstantinopel og tyrkerne seilte opp Adriaterhavet og truet Ungarn (som falt hundre år senere, 1542).

Islams fremmarsj tolkes blant annet som et tegn på at kirken mangler tro. Fienden kan ikke overvinnes ved krig eller misjon, men først ved de kristnes egen omvendelse til evangeliet.

Martin Luther

Når derfor Martin Luther uttaler seg om islam, er det de troende og den kristne kirkes situasjon han har for øye. For islam var også en straffedom over forfallet i kirken. Luther så ingen mulig politisk eller intellektuell løsning på problemet islam. Og Luther var overbevist om at muslimene ikke kunne omvendes. Når han så inn i fremtiden, hadde han ingen visshet om utfallet av denne prøvelsestid. Han stilte spørsmålet om Mohammed var Anti-Krist, og svarte selv benektende, for denne måtte komme innenfra kirken selv, og fingeren pekte derfor heller i retning av paven.

De europeiske staters kolonialisering av islamske områder

Det vil føre for langt å kommentere dette andre dypt sårende foretak fra europeisk side som muslimer sammenlikner med de tidligere kristne korstog. Jeg vil kun bemerke at korstogenes betydning for den muslimske bevissthet begynner å gjøre seg merkbart gjeldende fra den tid da muslimske studenter fra koloniserte områder kom til Europa. Der lærte de den historiske betydning av korstogene og projiserte dette over på den situasjon deres hjemland befant seg i. Kolonialiseringen ble det nye korstogforetagende, slik det og er blitt sagt om det som nå følger.

Opptakten til moderne holdning til islam

Her er det flere elementer som burde komme fram, men jeg får være selektiv. La meg nevne den økende bruk av vitenskapen som utgangspunkt for kunnskap om islam.

Napoleons ekspedisjon til Egypt 1798–99/1801 innledet i så måte denne nye holdningen. I dette tilfellet ble det i første rekke militærpolitiske mål, å svekke de britiske interesser i Midtøsten og derved deres linjer til India, komplementert med ønsket om å øke egen kunnskap om den aktuelle religion, dens kultur, spåk og religion. I dette lå det også et ønske om å være oppdrager for underutviklede.

Orientalismen som fag og holdning oppstår. De lærde orientalske selskap med deres vitenskapelige selvforståelse og bevissthet blir grunnlagt. (Det franske asiatiske selskap 1822, det britiske i 1823, det amerikanske i 1842.) Driften etter å forske, ved akademisk oppdeling i områder, kategorier, punkter og underpunkter gjør seg gjeldende også i studier av islam og muslimske folkegrupper.

Den gryende moderne, vestlige islamvitenskap, med alle sine spesialdisipliner, ga et helt annet kunnskapsmessig grunnlag for en stillingstaken til islam enn tidligere generasjoner av europeiske kristne hadde hatt. Men igjen, hva førte all denne oppsamlede viten til? Førte den til et virkelig møte med muslimer og deres islam? Svaret må bli et nei. Fagfolkene produserte faglitteratur med akademisk distanse, og de fleste europeere hadde selv ingen mulighet til å treffe muslimer på nært hold.

Muslimer opplevde, og hevder fortsatt, denne kunnskap og bruken av den som et angrep på selve deres tro, når man for eksempel med kritiske metoder kunne spørre etter Koranens og Hadiths historiske opprinnelse.

Distansert fascinasjon

Et annet eksempel er romantikkens fascinasjon med det orientalske, det fascinerende mystiske. Her betraktet man igjen muslimene, deres områder, levesett og religion med distansens trygghet. En slik holdning ble lett oppfattet som nedlatenhet, og for de fleste kristne kom det fortsatt ikke til et direkte møte med islam og deres representanter.

De moderne kristne misjonsorganisasjoners grunnleggelse

På 1700-tallet ble flere europeiske misjonsorganisasjoner grunnlagt. Blant de misjonstiltakene som hadde som mål å omvende muslimer, finner vi igjen den konfrontasjonsholdning som vi så hos Johannes av

Damaskus tusen år tidligere. Her levde den overbevisning at dersom en bare klart nok kunne argumentere for at kristendommen er islam overlegen, nå støttet ved utdannings- og velferdstilbud, ville muslimer i stort antall vende seg fra sin religion og til hva kristendommen kunne tilby.

Hovedstrømninger i vår tid – konfrontasjon og dialog

Innen dagens konservative evangelikalisme videreføres de teologiske hovedanliggender i kirkens over tusen år gamle syn på islam. Muslimene, som ikke eier evangeliets lys og håp, er en religion skapt av kvinneundertrykkende krigere for krigere. Det er som oftest i kristne leserinnlegg at vi, i alle fall her i Norge, finner de verbale konfrontasjoner; nordmenn er naive og godtroende som gjør den feil at de bedømmer andre ut fra sine egne forutsetninger. Nordmenn innbiller seg at muslimene tenker og reagerer slik de gjør. Men forskjell i kulturbakgrunn, med særlig henvisning til de muslimske fundamentalisters kulturopptreden, viser «faktisk» at islam er i ferd med å «slå en offensiv kile også inn i fredelige kristne samfunn» som i Norge, hevdes det.

Fra muslimsk hold kan en også finne igjen linjer fra den tidligere anti-kristelige polemikk. Som et nærliggende eksempel kan nevnes at i visse kretser innen det muslimske miljøet her i landet spres offensivt kopier av videooptak fra sørafrikaneren Ahmed Deedats ytterst polemiske samtaler med forskjellige mer eller mindre internasjonalt kjente representanter for kristendommen.

I den moderne økumeniske teologi har man søkt etter alternativer til konfrontasjonen. Og dialog har blitt det sentrale moteordet når forholdet mellom kristne og muslimer har vært drøftet. Som stikkord er «dialog» forbundet med at man i mer eller mindre grad tar avstand fra kirkens tradisjonelle tolkninger. I stedet for å ta utgangspunkt i det som skiller og la det normere hele bildet, vil man derimot nærme seg muslimen i åpenhet for det som er felles, f.eks. troen på Gud som skaper. Da finner man at muslimen såvisst ikke er uten sannhets lys og innsikt. I dette perspektiv får man så søke å komme tilrette med, respektive innordne, det som skiller.

Innenfor denne ramme gjør det seg gjeldende et vidt, nærmest forvirrende, spekter av synspunkter, men hovedutviklingen i de internasjonalt førende kretser i den siste halvdel av vårt århundre har gått i retning av en stadig sterkere radikaliserende forutsetning for dialogen, for eksempel at man må gi opp et absolutt sannhetskrav i sin egen religion for sammen å kunne nå et høyere mål. I forlengelsen av en slik forutsetning finner vi de holdninger som ikke legger hovedvekten på den

intellektuelle samtalen, men på den felles religiøse opplevelse. Det verden i dag trenger er hverken en teologisk intellektuell konfrontasjon eller konsens, men en felles spiritualitet, hevdes det.

Sluttord

Dette historiske streiftog har pekt på fordommer og svakheter, men også begge siders ønsker og forhåpninger innenfor en ofte konfliktfylt sameksistens. I stedet for å dømme fortiden ensidig ut fra dagens kunnskapsnivå, viser historien oss den stadige utfordring det er å leve side om side, ikke minst i vår egen hverdag. Og vi som lever i Norge i dag har med dagens situasjon, det at rundt 40.000 av landets innbyggere er muslimer, tatt plass i denne historie som nettopp er forsøkt belyst. Nå er det opp til oss.

I sitt møte med islam har den kristne kirke vært seg bevisst at kristendommen står og faller med sitt grunnlag, uttrykt i bekjennelsen til den treenige Gud og til Jesus Messias, den korsfestede, døde og oppstandne, sann Gud og sant menneske.

Muslimene har også vært seg bevisst at i bekjennelsen til den ene Gud og Hans sendebud Mohammed, slik det kommer til uttrykk i Koranens åpenbaring og Profetenes Sunnah, ligger grunnlaget for deres tro.

Disse forhold er ikke tidsbetingede, men gitt i kristendommens og islams respektive basis. Således har vårt streiftog ført oss tilbake til selve begynnelsen.

Og det er også her dette seminaret begynner.

Tor S. Olberg, f. 1953, cand. theol. MF 1979. Forskning for den Internasjonale Lausannekomité (1979 – 81), Director of Studies ved Henry Martyn Training Centre i London (1980 – 83). Studier i arabisk språk og historie i Kairo (1984 – 88). Siden 1989 daglig leder av Norsk Institutt for Kristendom og Islamstudier (NIKI).

Christianity and Islam – enemies or kin? The historical legacy

The article is a historical review that shows the changing patterns of relationship between Muslims and Christians. The early Muslim expansion went along with a policy of toleration combined with pressure for conversions; Christian apologetics encountered Muslim polemics. Then follows analyses of the Middle Ages and the impact of the Crusades; a description of early impressions of Islam by individual Christian theologians and missionaries; changes introduced by the Renaissance and Western colonialism; and finally a review of the various attitudes to Islam represented by the Western missionary traditions.